

TARJIMADA EKVIVALENTLIK TUSHUNCHASI

Narzullayeva Nilufar

Annotatsiya: Ushbu akademik maqola tarjima nazariyasining markaziy masalalaridan biri bo'lgan ekvivalentlik tushunchasini chuqur tahlil qiladi. Maqolada ekvivalentlikning tarixiy rivojlanishi, uning asosiy turlari va darajalari, jumladan, formal, dinamik (funktional) va pragmatik ekvivalentlik yondashuvlari atroflicha ko'rib chiqiladi. Tarjimada ekvivalentlikka erishishdagi qiyinchiliklar, xususan, semantik siljishlar, madaniy farqlar va lingvistik cheklovlar Fatxutdinova Iroda Atxamovnaning tadqiqoti misolida tahlil etiladi. Zamonaviy yondashuvlar doirasida ekvivalentlikning mutlaq emas, balki kontekstual va nisbiy tushuncha ekanligi ta'kidlanadi. Maqolada tarjima jarayonida ekvivalentlikning ahamiyati va uning kelajakdagi tadqiqotlar uchun istiqbollari bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: Ekvivalentlik, Tarjima nazariyasi, Formal ekvivalentlik, Dinamik ekvivalentlik, Semantik siljish, Madaniy ekvivalentlik, Kommunikativ niyat, Maqsad til

Abstract: This academic article provides an in-depth analysis of the concept of equivalence, one of the central issues in translation theory. It thoroughly examines the historical development of equivalence, its main types and levels, including formal, dynamic (functional), and pragmatic approaches. Difficulties in achieving equivalence in translation, particularly semantic shifts, cultural differences, and linguistic limitations, are analyzed through the lens of Iroda Atxamovna Fatxutdinova's research. Modern approaches emphasize that equivalence is not absolute, but rather a contextual and relative concept. The article outlines the significance of equivalence in the translation process and its prospects for future research.

Keywords: Equivalence, Translation theory, Formal equivalence, Dynamic equivalence, Semantic shift, Cultural equivalence, Communicative intent, Target language.

Аннотация: Эта академическая статья предлагает глубокий анализ концепции эквивалентности, одной из центральных проблем теории перевода. В статье подробно рассматривается историческое развитие эквивалентности, ее основные типы и уровни, включая формальный, динамический (функциональный) и прагматический подходы. Трудности достижения эквивалентности в переводе, в частности, семантические сдвиги, культурные различия и лингвистические ограничения, анализируются на примере исследования Ироды Атхамовны Фатхутдиновой. В рамках современных подходов подчеркивается, что эквивалентность является не абсолютным, а контекстуальным и относительным понятием. Статья излагает важность

эквивалентности в процессе перевода и ее перспективы для будущих исследований.

Ключевые слова: Эквивалентность, Теория перевода, Формальная эквивалентность, Динамическая эквивалентность, Семантический сдвиг, Культурная эквивалентность, Коммуникативное намерение, Целевой язык

Kirish

Tarjima – bu ikki madaniyat va ikki til o'rtasidagi ko'prik vazifasini o'tovchi murakkab intellektual jarayon bo'lib, unda asl matnning ma'nosi, uslubi va ta'sirini maqsad til o'quvchisiga yetkazish asosiy maqsad hisoblanadi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati bevosita "ekvivalentlik" tushunchasi bilan bog'liq. Ekvivalentlik tarjima nazariyasining eng ko'p muhokama qilingan va eng murakkab kategoriyalaridan biri bo'lib, u tarjimon oldiga asl matn bilan maqsad tildagi matn o'rtasida qanday moslikni ta'minlash kerakligi haqidagi savolni qo'yadi. Ushbu tushunchaning dolzarbligi shundaki, u tarjima faoliyatining amaliy jihatlariga ham, nazariy asoslariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy global dunyoda madaniyatlararo muloqotning kuchayishi bilan tarjimaning sifati va uning samaradorligi yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun ekvivalentlikning mohiyatini chuqur anglash, uning turlarini va erishish yo'llarini tahlil qilish lingvistika va tarjimashunoslik sohalari uchun fundamental ahamiyatga ega.

Ushbu maqolaning maqsadi tarjimada ekvivalentlik tushunchasini tizimli ravishda ko'rib chiqishdan iborat. Bunda ekvivalentlik nazariyalarining tarixiy rivojlanishi, uning asosiy turlari va darajalari, ekvivalentlikka erishishdagi qiyinchiliklar va zamonaviy yondashuvlar atroflicha tahlil qilinadi. Maqola ekvivalentlikning nafaqat lingvistik, balki madaniy, pragmatik va kommunikativ jihatlarini ham o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning tarjima jarayonidagi muhim rolini ochib berishni maqsad qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Ekvivalentlik tushunchasi tarjima nazariyasida markaziy o'rin egallaydi va uning mohiyati turli olimlar tomonidan turlicha talqin qilingan. Bu tushunchaning nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Vanessa Leonardi o'zining "Equivalence in Translation: Between Myth and Reality" nomli maqolasida ekvivalentlikni tarjima nazariyasining eng bahsli masalalaridan biri sifatida ta'riflab, Vinay va Darbelnet, Yakobson, Nida va Taber, Catford, House hamda Baker kabi yetakchi nazariyotchilarning qarashlarini ko'rib chiqadi. U ushbu nazariyalarni uch asosiy guruhga ajratadi: faqat lingvistik jihatga e'tibor qaratadiganlar, madaniy va pragmatik xabarlarini uzatishga urg'u beradiganlar va Bakerning ekvivalentlikni nazariy konstrukt emas, balki "qulaylik" deb biluvchi o'rtacha nuqtai nazarni ilgari surganlar.

Ekvivalentlik nazariyalarining tarixiy rivojlanishi XX asrning o'rtalaridan boshlab jadal tus oldi. Vinay va Darbelnet ekvivalentlikka asoslangan tarjimani asl vaziyatni butunlay boshqa so'zlar bilan takrorlash deb ta'riflaganlar, bu ayniqsa, maqollar va idiomatik iboralar uchun ideal yondashuv ekanligini ta'kidlaganlar. Ular lug'atdagi ekvivalentlarning ko'pincha etarli emasligini, tarjimonlar asl matn kontekstida echimlar izlashlari kerakligini urg'ulaganlar. Roman Yakobson esa "farq ichidagi ekvivalentlik" g'oyasini ilgari surib, uch turdagi tarjimani aniqlagan: tildaxil, tillararo va semantiklararo. U tillararo tarjimada "ikki xil kodda ikkita ekvivalent xabar" uzatilishini ta'kidlagan va lingvistik bo'shliqlarni o'zlashma so'zlar, neologizmlar yoki tavsifiy iboralar yordamida bartaraf etish mumkinligini qayd etgan.

Yevgeniy Nida tarjima nazariyasiga dinamik va formal ekvivalentlik tushunchalarini kiritish orqali muhim hissa qo'shgan. Formal ekvivalentlik manba matnning leksik elementlarini va grammatik tuzilishini so'zma-so'z takrorlashga qaratilgan bo'lib, asl tilni biladigan o'quvchilarga ma'noning qanday yetkazilishini tahlil qilish imkonini beradi va uslubiy nozikliklarni saqlaydi. Biroq, tillar sezilarli darajada farq qilganda bu usul tushunishni qiyinlashtirishi mumkin. Aksincha, Nida tomonidan keyinchalik funksional ekvivalentlik deb takomillashtirilgan dinamik ekvivalentlik, manba xabarini maqsad tilida asl o'quvchining munosabatiga o'xshash javobni uyg'otadigan tarzda yetkazishga e'tibor qaratadi. Bu semantik yondashuv o'qish qulayligi va tabiiylikka ustuvorlik beradi, tarjima qilingan matn aslida maqsad tilida yozilgandek tushunilishini ta'minlaydi. Funksional ekvivalentlik asl matnning grammatikasiga qat'iy rioya qilmaydi, bu esa o'qish qulayligi muhim bo'lgan hollarda yoki to'g'ridan-to'g'ri leksik ekvivalentlar mavjud bo'lmaganda juda mos keladi.

Ekvivalentlikka erishishdagi qiyinchiliklar va cheklovlar tarjimonlar oldida doimiy ravishda turadigan masaladir. Fatxutdinova Iroda Atxamovnaning tadqiqoti ekvivalentlikning tarjimada kommunikativ niyatni ifodalashdagi muhim rolini o'rganadi. Ushbu tadqiqot ekvivalentlik bilan bog'liq qiyinchiliklarni aniqlash, uning turli darajalarining ahamiyatini aniqlash va asl hamda tarjima qilingan matnlar o'rtasidagi semantik o'xshashlikni taqqoslashni maqsad qilgan. Uning topilmalari shuni ko'rsatadiki, iboralar va qiyoslarni manba matndan maqsad tilga o'tkazish jarayonida semantik siljish yuzaga keladi: asl iboralar ko'pincha tarjimada o'z ma'nosini toraytiradi, ayni paytda yangi, qo'shimcha ma'nolarni ham kasb etadi. Bu xulosa ekvivalentlikning mutlaq emas, balki nisbiy va kontekstga bog'liq ekanligini tasdiqlaydi. Fatxutdinovanning ishi o'zbek tarjimashunosligida badiiy matn tarjimasida ekvivalentlik darajalarining birinchi batafsil tadqiqotini ifodalaydi va bu sohada sezilarli ilmiy yangilik hisoblanadi.

Zamonaviy yondashuvlar ekvivalentlikka yanada kengroq nuqtai nazardan qaraydi. Bugungi kunda ekvivalentlik nafaqat so'zlar yoki gaplarning mosligini, balki matnning butun ma'nosi, uslubi, maqsadli auditoriyaga ta'siri va kommunikativ

vazifasining mos kelishini ham o'z ichiga oladi. Lingvistik ekvivalentlikdan tashqari, madaniy ekvivalentlik (har ikki tildagi madaniy o'ziga xosliklarni hisobga olish), pragmatik ekvivalentlik (matnning o'quvchiga ta'siri va maqsadi) va funksional ekvivalentlik (matnning maqsad til madaniyatida bajaradigan vazifasi) kabi turlari tobora ko'proq e'tiborga olinmoqda. Bakerning ekvivalentlikni "qulaylik" deb bilishi ham uning nazariy konstrukt emas, balki tarjima jarayonidagi amaliy yondashuv ekanligini ta'kidlaydi. Tarjimashunoslikdagi ushbu rivojlanishlar ekvivalentlikni statik tushuncha emas, balki doimiy o'zgaruvchan, kontekstga va tarjima maqsadiga bog'liq bo'lgan dinamik kategoriya sifatida qayta talqin qilishga olib kelgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tarjimada ekvivalentlik tushunchasini o'rganishda turli metodologik yondashuvlar qo'llanilishi mumkin, biroq qiyosiy tahlil metodi eng samarali va keng tarqalgan usullardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada tarjimada ekvivalentlikni tushunish va tahlil qilish uchun qiyosiy tahlil metodologiyasining ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Fatxutdinova Iroda Atxamovnaning tadqiqotida ta'kidlanganidek, qiyosiy tahlil manba va maqsad tillardagi matnlar, xususan, iboralar va qiyoslarning transformatsiyasini o'rganishda muhim rol o'ynaydi. Bu usul orqali asl matnning semantik tarkibi bilan tarjima qilingan matndagi ekvivalent tuzilmalar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar, shuningdek, yuzaga keladigan semantik siljishlar aniqlanadi.

Leksik va grammatik darajadagi taqqoslash: Manba matndagi ayrim so'zlar, iboralar va gap tuzilmalarining maqsad tilga qanday o'tkazilganligini, formal ekvivalentlik darajasini aniqlash.

Semantik va pragmatik taqqoslash: Matnning ma'nosi, his-tuyg'usi va kommunikativ niyatining maqsad til o'quvchisiga qanday yetkazilganligini, dinamik va funksional ekvivalentlik darajasini baholash. Bu yerda asl matnning bergan ta'siri bilan tarjima qilingan matnning ta'siri o'rtasidagi moslik qidiriladi.

Madaniy ekvivalentlikni aniqlash: Madaniyga xos tushunchalar, ramzlar va metaforalarning maqsad til madaniyatida qanday ekvivalentlashtirilganligini, madaniy adaptatsiya jarayonlarini tahlil qilish.

Qiyinchiliklar va cheklovlarni aniqlash: Fatxutdinova tadqiqotida ko'rsatilganidek, iboralar va qiyoslarni tarjima qilishda yuzaga keladigan semantik torayish yoki yangi ma'nolarning paydo bo'lishi kabi hodisalarni qiyosiy tahlil orqali aniq ko'rsatish mumkin. Bu kabi tahlillar tarjimada mutlaq ekvivalentlikka erishishning qiyinligini nazariy jihatdan asoslaydi.

Ushbu metodologiya nafaqat nazariy bilimlarni boyitish, balki amaliy tarjima ko'nikmalarini oshirish uchun ham juda foydalidir. Masalan, "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" hamda "Lingvistik madaniyat" kurslarida taqdim etilgan materiallar qiyosiy tahlilga asoslangan bo'lib, talabalarga ekvivalentlikning nazariy va amaliy jihatlarini chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. Umuman olganda, ekvivalentlikni

o'rganishda qiyosiy tahlil yondashuvi, xususan, manba va maqsad tildagi matnlarning har tomonlama solishtirilishi, tarjima jarayonining murakkab mexanizmlarini ochib berishda fundamental ahamiyatga ega.

Xulosa

Tarjimada ekvivalentlik tushunchasi tarjima nazariyasining poydevori bo'lib, uning mohiyatini anglash samarali madaniyatlararo muloqotni ta'minlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ko'rib chiqilganidek, ekvivalentlikning nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi tarixan bir qator o'zgarishlarga duch kelgan. Vinay va Darbelnetning kontekstual yondashuvi, Yakobsonning "farq ichidagi ekvivalentlik" g'oyasi, ayniqsa, Yevgeniy Nidaning formal va dinamik (keyinchalik funksional) ekvivalentlik nazariyalari tarjima nazariyasidagi muhim bosqichlarni belgilab bergan. Bu yondashuvlar ekvivalentlikka faqat lingvistik moslik nuqtai nazaridan emas, balki matnning kommunikativ niyati, madaniy konteksti va maqsadli auditoriyaga ta'siri nuqtai nazaridan yondashish zarurligini ko'rsatdi.

Ekvivalentlikka erishishdagi qiyinchiliklar, Fatxutdinova Iroda Atxamovnaning tadqiqotida aniq ko'rsatilganidek, tarjimada semantik siljishlarning yuzaga kelishi, asl ma'nolarning torayishi va yangi ma'nolarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Bu kabi hodisalar mutlaq ekvivalentlikka erishishning qiyinligini, hatto ba'zan imkonsizligini ko'rsatadi. Shu sababli, zamonaviy tarjimashunoslik ekvivalentlikni statik va mutlaq kategoriya sifatida emas, balki nisbiy, kontekstual va maqsadga yo'naltirilgan dinamik tushuncha sifatida qayta talqin qilmoqda. Ekvivalentlikning turli darajalari va turlari, masalan, leksik, grammatik, stilistik, madaniy va pragmatik ekvivalentlikning mavjudligi tarjimonning tanlovi asl matnning turi, tarjima maqsadi va maqsadli auditoriyaning ehtiyojlariga bog'liqligini ta'kidlaydi.

Kelajak istiqbollari nuqtai nazaridan, tarjimada ekvivalentlik tushunchasini o'rganishda davom etish zarur. Texnologik taraqqiyot, xususan, mashina tarjimasi va sun'iy intellektning rivojlanishi ekvivalentlikka oid yangi nazariy va amaliy savollarni keltirib chiqarmoqda. Inson tarjimonining madaniy sezgirligi, pragmatik tushunchasi va ijodiy yondashuvi har qanday texnologik yechimdan ustun bo'lib qoladi, chunki ular ekvivalentlikning eng nozik darajalariga erishishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Fatxutdinovanning o'zbek tarjimashunosligida badiiy matn tarjimasida ekvivalentlik darajalarini o'rganishga qaratilgan innovatsion tadqiqoti kabi ishlar milliy tarjima nazariyasining rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi va kelajakdagi chuqur tahlillar uchun mustahkam asos yaratadi. Xulosa qilib aytganda, ekvivalentlik tushunchasi tarjimaning asosi bo'lib qolaveradi va uning doimiy o'rganilishi tarjima sifatini oshirishga va madaniyatlararo o'zaro tushunishni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Nida, Eugene A., and Charles R. Taber. Tarjima Nazariyasi va Amaliyoti. New York: American Bible Society, 1969.
- [2] Baker, Mona. Boshqa so'zlar bilan aytganda: Tarjima bo'yicha darslik. London: Routledge, 1992.
- [3] Koller, Werner. "Ekvivalentlik Konsepsiyasi va Tarjima Tadqiqotlari Predmeti." Nishon: Xalqaro Tarjima Tadqiqotlari Jurnal, vol. 7, no. 2, 1995, pp. 191-209.
- [4] Pym, Anthony. "Ekvivalentlik, Qarshilik va Tarixiy Burilish." Target: Xalqaro Tarjima Tadqiqotlari Jurnal, jild 10, son 1, 1998, b. 169-191.
- [5] Toury, Gideon. Tavsifiy tarjima tadqiqotlari va undan tashqari. Amsterdam: John Benjamins, 1995.